

Taalerkenning en spraakverwarring? Ideologische en politieke invalshoeken rondom dialecten, streektalen en regionale talen¹

Roeland van Hout

“Nature loves variety. Unfortunately, society hates it.”

Milton Diamond

Nederland heeft meerdere talen erkend, al beseft dat lang niet iedere Nederlander. De gebarentaal is vooral in de coronatijd bekend geworden, al weet niet iedereen wat de officiële benaming is. De Nederlandse overheid heeft weinig gedaan om bekendheid te geven aan de regionale talen. En er zijn ook omschrijvingen waarvan eigenlijk niemand weet waar die vandaan komen, zoals de aanduiding van het Fries als tweede rijkstaal. Verder zijn er nog benamingen als het ABN of AN (Algemeen Nederlands) en wordt er onderscheid gemaakt tussen Vlaams en Nederlands, of, veel beter, tussen Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands. Hoe is nu de situatie formeel in Nederland? De taalsituatie wordt als volgt beschreven door de Rijksoverheid:

Nederlands is de officiële taal van Nederland. De Nederlandse Gebarentaal (NGT) en de Friese taal in de provincie Fryslân zijn allebei door de wet erkend in Nederland. Het Fries is de tweede officiële taal in de provincie Fryslân. Op Bonaire, Sint-Eustatius en Saba (BES-eilanden) zijn naast Nederlands ook Papiaments en Engels erkend als officiële talen. Nederland heeft via Europese afspraken Limburgs, Nedersaksisch, Jiddisch (Jiddisj) en Sinti-Romanes als regionale of non-territoriale taal erkend.

¹ Graag wil ik Henk Bloemhoff bedanken voor zijn talrijke en juiste op- en aanmerkingen bij een eerdere versie van deze bijdrage. Yuri Michielsen wil ik graag bedanken voor zijn precieze, juridische aanvullingen. De wettelijke inbedding van de regionale talen is een onderwerp van zorg. Tot slot dank ik Anne Sophie Ghyselen voor het kritisch nalezen van een eerdere versie van deze bijdrage.

Helemaal nauwkeurig is het niet, want ook het Fries is via Europese afspraken erkend als regionale taal.² De omschrijving “via Europese afspraken” verwijst naar het Europese Handvest voor regionale talen of talen van minderheden. Het is evenwel de Rijksoverheid die de regionale of non-territoriale talen onder de werking van dat handvest brengt.³ Overwogen wordt om dat ook met het Papiaments te doen (op Bonaire). Dit weerspiegelt dat ook In Nederland de taalverhoudingen complex zijn en tot veel discussie en soorten van erkenningen kunnen leiden. In België weten ze uiteraard hoe moeilijk taalverhoudingen kunnen zijn, zo moeilijk in elk geval dat België nooit over heeft willen gaan tot ratificatie van het bovengenoemde handvest.

Belangrijk is om vast te stellen dat de Rijksoverheid de erkende talen opsomt, inclusief de regionale talen. Dat laatste begrip is formeel verankerd in het handvest.⁴ Er ontstaat in Nederland (en België?) verwarring omdat ook de begrippen regiolect, streektaal en dialect worden gebruikt, zowel in maatschappelijke discussies als in de wetenschappelijke literatuur. Het concept regiolect komt van Hoppenbrouwers (1990) en is de variëteit die ontstaat tussen een dialect en de standaardtaal. Het is dus niet het dialect zelf noch een regionale taal. Het Handvest is ook niet behulpzaam met de mededeling dat dialecten van de officiële landstaal zijn uitgesloten van erkenning, want er is geen taalkundig sluitende definitie te geven wanneer dialecten tot een bepaalde landstaal gerekend moeten worden. Een machtspolitiek argument is dat alle dialecten in een bepaald land geschaard worden onder de dialecten van de officiële landstaal. Ook het concept streektaal blijkt nogal ambigu. Het wordt doorgaans gezien als een verzameling van bij elkaar horende, verwante variëteiten typerend voor een bepaalde streek. Van Ginneken (1943: 5) maakt evenwel duidelijk dat het ook een enkel dialect kan zijn:

De Nederlandsche taalwetenschap moge dus met de cultuurtaal beginnen, haar verdere voortgang kan niet gedijen, als men er de dialecten buitensluit. Juist door de samenwerking en den wedijver der verschillende streektaalen werd in den loop der eeuwen het parelende leven der landstaal weer steeds eenigszins anders gericht en bevrucht.

² Geheel juist is de omschrijving dat het Fries de tweede officiële taal is in Friesland. Dat klinkt toch wat begrensder als de omschrijving van het Fries als tweede Rijkstaal.

³ Het Handvest en de erkenningen daaronder zijn onderdeel van de Nederlandse rechtsorde. Zie Tractatenblad, 1993, 1 en 199.

⁴ Aanvankelijk werd ‘regional language’ vertaald als ‘streektaal’, maar dat is in 1998 officieel gewijzigd in ‘regionale taal’ (Tractatenblad, 1998, 20). De Nederlandse wetgeving kent dus formeel het begrip ‘regionale taal’. De onderwijswetgeving (zie beneden) gebruikt alleen de aanduiding ‘streektaal’. Wat is nu de positie van de regionale talen?

De Nederlandse wetgeving hanteert het begrip streektaal in de betekenis van dialect zo lijkt het, maar de definitie kan, nogal opmerkelijk, ook van toepassing zijn op de erkende regionale talen. Fries wordt hier buiten streektaal gehouden, de definitie is hier dus niet van toepassing op de erkende regionale taal Fries.

Artikel 1.55:1 Wet kinderopvang: “Bij kinderopvang in een kindercentrum of in een voorziening voor gastouderopvang wordt de Nederlandse taal als voertaal gebruikt. Daar waar naast de Nederlandse taal, de Friese taal of een streektaal in levend gebruik is, kan de Friese taal of de streektaal mede als voertaal worden gebruikt.”

Artikel 9:13 Wet op het primair onderwijs: “Het onderwijs wordt gegeven in het Nederlands. Daar waar naast de Nederlandse taal, de Friese taal of een streektaal in levend gebruik is, kan de Friese taal of de streektaal mede als voertaal bij het onderwijs worden gebruikt.”

De uiteenlopende terminologie leidt tot verwarring. De Taalunie vermijdt het begrip streektaal en spreekt over dialecten en regionale talen. Gezien de formele status van het Handvest verdient het begrip regionale taal de voorkeur. De Taalunie heeft in het nabije verleden een eigen positie in de discussies ingenomen door negatieve adviezen inzake erkenning, zoals blijkt uit wat de Taalunie schrijft in verband met de erkenning van het Bildts:

Omdat het Europees Handvest niet alleen talen van migranten maar ook dialecten van bestaande cultuurtaalen expliciet uitsluit van erkenning en de Taalunie de meeste dialecten die in Nederland worden gesproken als onderdeel van het Nederlands of het Fries beschouwt, heeft de Taalunie zich in het verleden uitgesproken tegen de Nederlandse toevoeging van het Limburgs aan deel II van het Europees Handvest en de Nederlandse overheid negatief geadviseerd over de toevoeging van het Zeeuws aan datzelfde deel. Het Limburgs en Zeeuws vormen voor de Taalunie wel eigen dialectengroepen, maar geen aparte cultuurtaalen.

Daar kunnen we het mee doen. Het Nedersaksisch wordt niet genoemd. Het wordt kennelijk niet (meer?) gezien als een verzameling dialecten van het Nederlands en we zien het begrip cultuurtaal opduiken dat ook al in het bovenstaande citaat door van Ginneken werd gebruikt. Het begrip cultuurtaal wordt in elk geval in het handvest niet genoemd en kan dus niet gebruikt worden als argument tegen de erkenning. In de beleidslijnen naar aanleiding van het rapport taalvariatiebeleid, schrijft de Taalunie nog het volgende:

3.1. *Beleidslijn 1: Corpusplanning – De variatie binnen de standaardtaal wordt beschreven. Dat geldt voor het Nederlands–Nederlands, het Belgisch–Nederlands en het Surinaams–Nederlands. Naast de woordenschat, gedocumenteerd in de Woordenlijst Nederlandse Taal, zullen ook de grammatica en gebruiksverschillen beschreven worden. Voor de beschrijving van regionale talen, dialecten en andere taalvariëteiten buiten de standaardtaal stelt de Taalunie, indien gewenst, infrastructurele voorzieningen beschikbaar.*

Om de regionale variëteiten te overzien waarover is gesproken, nu en in het verleden, is Tabel 1 opgesteld. Ik gebruik hier met opzet het begrip variëteit of taalvariëteit als algemene term om discussies over het verschil tussen talen en dialecten te voorkomen. Tabel 1 geeft de stand van zaken weer met betrekking tot een aantal taalvariëteiten en hun juridische status. Daar is het Gelders Kleverlands aan toegevoegd, omdat er plannen bestaan tot het opstellen van een aanvraag voor erkenning, zoals beschreven in Werkgroep Plan Erkenning Gelders Kleverlands (2022).

	Juridische status	Erkenning	Evaluatie Taalunie
Fries	Erkend	Wettelijk + handvest III	Hit
Nedersaksisch	Erkend	Handvest II	False Alarm
Limburgs	Erkend	Handvest II	False Alarm
Zeeuws	Afgewezen	--	Correct Rejection
Brabants	NA, gestopt	--	NA
Bildts	Afgewezen	Taalunie ondersteunt het Bildts, infrastructurele voorzieningen	Correct Rejection
Gelders Kleverlands	Plan voor een aanvraag	??	NA

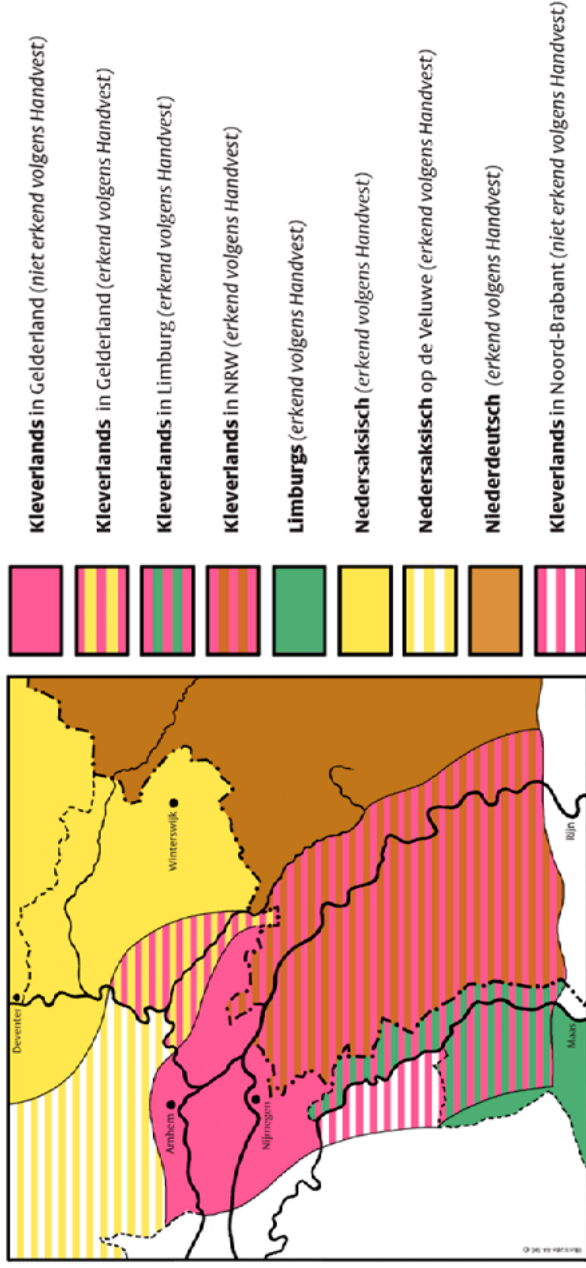
Tabel 1. Regionale taal(variëteiten) en hun juridische status en erkenning.

Bennis en Boef (2019) hebben nog een nieuwe term en concept willen toevoegen in de discussie rondom erkenning: de TUET, de Taalunie-Erkende Taal. Hierdoor kunnen alle streektalen en dialecten erkend worden als taal en stelt de Taalunie haar infrastructuur open, zoals voor het Bildts is gebeurd. De erkende regionale talen horen hier ook bij, maar deze formulering is tegelijkertijd een veroordeling van de erkenning van deze talen. Dat blijft onrechtmatig en de conclusie melden ze nog nadrukkelijk: “Met betrekking tot het streektaalbeleid bevindt de Taalunie zich in een ongelukkige impasse die veroorzaakt is door een ongelukkig gebruik van het Europese Handvest voor regionale talen of talen van minderheden.” Van Oostendorp (2019) meldt nog dat twee jonge politici een doorslaggevende rol hebben gespeeld in de erkenning van het Nedersaksisch in de Tweede Kamer: Henk Kamp en Johan Remkes. Zij hebben intussen zeer invloedrijke posities bekleed in Nederland.

Hoe politiek en taalkunde elkaar kruisen wordt nog eens bijzonder duidelijk in de afbakening van de regionale talen. Bij het Limburgs is dat eigenlijk nog het eenvoudigst duidelijk te maken. Het is een politieke afbakening: het Limburgs wordt gesproken in de Nederlandse provincie Limburg. Het Limburgs omvat weliswaar verschillende dialectgebieden en deze afbakening sluit de dialecten van de buurlanden uit. Het grensoverschrijdend perspectief delft het onderspit. De provincie Friesland omvat ook het Stellingwerfs en dat behoort taalkundig tot het Nedersaksisch. Het Nedersaksisch verder nog liefst drie gehele provincies omvat: Groningen, Drenthe en Overijssel. Gelderland is wat lastiger. Waar lopen daar de grenzen?

Figuur 1 laat de afbakeningsproblemen van het Gelders Kleverlands zien. Er zijn nogal wat overlappingsen, met gemengde kleuren. De betreffende kaart laat helder zien hoe politieke beslissingen (erkenningen en landsgrenzen) en taalkundige overwegingen (de afbakening van dialectgebieden) elkaar kunnen dwarsbomen. Het Kleverlands overschrijdt de landsgrens, maar de betreffende dialecten worden toegerekend aan de overkoepelende erkende regionale taal, die weer anders heet afhankelijk van het land (zie vooral Niederdeutsch vs. Nedersaksisch).

In 2019 verscheen het advies aan de Taalunie van de Adviescommissie Taalvariatie: *Visie op Taalvariatie en Taalvariatiebeleid*, een advies dat is overgenomen door de Taalunie in het Implementatieplan Taalvariatiebeleid. Het rapport erkent het belang van registergevoeligheid (het concrete perspectief en gedrag van de taalgebruiker) en het pluricentrische karakter van de Nederlandse taal, maar het blijft behelpen met de regionale talen. Dat wordt duidelijk in Tabel 2 waarin ik de visie van de Taalunie voor 2019 afzet tegen die van na 2019.

Figuur 1 De afbakening van Klevers Gelderlands in relatie tot de naburige regionale talen, het Limburgs, het Nedersaksisch en het Niederdeutsch

	Voor 2019	Na 2019	Toelichting
Regionale talen	Erkenning is onrechtmatig	Erkenning is een feit; spreker Limburgs en Nedersaksische zijn tweetalig	Na 2018 juridisch correcte aanpassing in de benaming
Rechtmatigheid	Limburgs en Nedersaksisch ten onrechte erkend	Andere regionale talen ten onrechte niet erkend	De Taalunie adviseert negatief over de erkenning van het Zeeuws en het Bildts
Perspectief	Het hele Nederlandse taalgebied	Alle variëteiten (incl. dialecten, sociolecten) in het hele Nederlandse taalgebied; een dialectspreker is eentalig	Dialecten vallen onder het taalvariëatiebeleid, ook dialecten in Limburg en in het Nedersaksisch gebied

Tabel 2. Vergelijking van de zienswijze van de Taalunie voor en na het verschijnen van het advies over taalvariëatie en taalvariëatiebeleid in 2019.

Tabel 2 laat zien dat de nieuwe visie een spagaat oplevert in de tegenstelling tussen tweetaligheid en taalvariatie. Een Limburgse lokale taalvariëteit is deel van de regionale taal volgens het Handvest, in het licht van het taalvariatiebeleid van de Taalunie is het een dialect van het Nederlands. Dat verschil in opvatting klinkt ideologisch tamelijk onschuldig, misschien zelfs wat naïef, en het staat ver van een strakke en klassieke ideologie van één natie, één volk, één taal. Aan de andere kant sluit het niet duidelijk aan bij wat een Europese ideologie genoemd kan worden, nl. van een verenigd Europa dat bestaat uit een conglomeraat van regio's. In elk geval lijkt de Taalunie een actief verzet tegen de erkende regionale talen te hebben opgegeven.

Met andere woorden, de verantwoordelijkheid voor het beleid voor de regionale talen als aparte talen (Fries, Nedersaksisch en Limburgs) ligt bij de Nederlandse overheid en de betreffende provincies zelf. Het gaat dan om meertaligheidsbeleid, niet om taalvariatiebeleid. Limburgs gekleurd Nederlands en Nedersaksisch gekleurd Nederlands vallen wel onder Taaluniebeleid, net zoals het Nederlands van de Friezen. De Taalunie op haar beurt wil beleid voeren voor alle dialecten die onderdeel zijn van het dialectcontinuüm in het Nederlandse taalgebied. Die bestrijken voor Vlaanderen en Nederland het hele gebied van de zuidwestelijke West-Vlaamse (en bij uitbreiding de Frans-Vlaamse) dialecten tot aan de noordoostelijke Nedersaksische dialecten.

Toch zitten aan dat perspectief ideologische kanten. Het taalvariatiebeleid is gestoeld op een inclusief beleid. Geen enkele dialect wordt uitgesloten. Het is echter wel inclusiviteit vanuit een overkoepelend, dominant perspectief: het Nederlandse taalgebied. Dat gebied wordt gekenmerkt door landsgrenzen die dwars door dialectgebieden gaan. Het is een hiërarchische inclusiviteit (het paraplubegrip, de aanduiding van het Nederlands als cultuurtaal, het concept van een continuüm), met het Nederlands op de troon. Ik zou willen pleiten voor een perspectief, een ideologie, die sterker uitgaat van een minder dominante, meer nevenschikkende inclusiviteit, om ruimte te geven aan variatie in opvattingen, aan regio's en aan hun autonomie.

Om blijvende spraakverwarring in bovenstaande kwesties te voorkomen zou ik het volgende willen voorstellen:

- *Juridisch*: accepteer erkenning, ook door partijen die daar minder gelukkig mee zijn en daar geen bevoegdheid in hebben, zoals de Taalunie; erkenning is de bevoegdheid van de overheid, niet van taalkundigen en niet van de Taalunie. De bevoegdheid van de overheid is gebaseerd op het democratisch principe waarin oordelen en ervaringen van burgers een beslissende rol spelen, ook in Europees perspectief, met de Raad van Europa als 'bewaker' van de democratie in Europa en de correcte implementatie van het handvest.

- *Terminologisch*: (1) onderscheid regionale talen en lokale variëteiten; (2) gebruik het woord streektaal alleen in de zin van een aan een regio gebonden variëteit van de regionale talen en van het Nederlands; (3) vermijd de paraplu-interpretatie van de Nederlandse standaardtaal als overkoepelend of verbindend concept voor alle taalvariëteiten die in het Nederlandse taalgebied gesproken worden.
- *Taalpolitiek*: het is primair aan de sprekers van een taalvariëteit om te bepalen hoezeer emotie en identiteit met hun taalvariëteit vervlochten zijn, niet aan taalkundigen. Boeve en Bennis (2019), beide taalkundigen, hechten meer waarde aan de landsafgrenzing dan aan een emotionele band. Uiteraard is het aan te bevelen om wetenschappelijk onderzoek te doen, van sociolinguïstische aard, naar de sociale betekenis en positie van taalvariëteiten.
- *Taalkundig*: maak een scherp onderscheid tussen wetenschappelijke en ideologische argumenten.

Verder is het voor taalkundig en zeker voor psycholinguïstisch onderzoek van belang om de concepten van taalvariatie en meertaligheid een plek te geven in een omvattend theoretische kader een plek te geven. Van Hout en Muysken (2017) doen nadrukkelijk een poging om het algemenere begrip variabiliteit een centrale plek te geven in de discussie over het onderscheid van taalvariatie versus meertaligheid (ze vergelijken de Laboviaanse variatielinguïstiek met de taaltypologische aanpak van Greenberg).

Referenties

- Bennis, H. & E. Boef (2019). De Taalunie, taalbeleid en streektalen. In: V. De Tier, A.S. Ghyselen & T. van de Wijngaard (red.), *De wondere wereld van de streektaalgrenzen*. Leiden: Stichting Nederlandse Dialecten, 77-84.
- Hoppenbrouwers, C. (1990). *Regiolect, van dialect naar Algemeen Nederlands*. Coutinho, Muiderberg.
- Raadwerkgroep het Bildts (2016). *Taalunieadvies over de erkenning van het Bildts*. Eigen uitgave Taalunie. taalunie.org/publicaties/63/taalunieadvies-over-de-erkenning-van-het-bildts
- Adviescommissie Taalvariatie (2019). *Rapport van de Adviescommissie Taalvariatie*. Eigen uitgave Taalunie. taalunie.org/publicaties/88/visie-op-taalvariatie-en-taalvariatiebeleid
- Algemeen Secretariaat van de Taalunie (2019). *Implementatieplan taalvariatiebeleid*. Eigen uitgave Taalunie. taalunie.org/publicaties/61/implementatieplan-taalvariatiebeleid
- Van Ginneken, J. (1943). *De studie der Nederlandsche streektalen*. Amsterdam: Elsevier.

- Van Oostendorp, M. (2019). Taalwetenschap en streektaalbeleid. De casus Europees Handvest voor Regionale Talen of Talen van Minderheden. In: V. De Tier, A.S. Ghyselen & T. van de Wijngaard (red.), *De wonderse wereld van de streektaalgrenzen*. Leiden: Stichting Nederlandse Dialecten, p. 85-91.
- Van Hout, R. & P. Muysken (2016). Taming chaos. Chance and variability in the language sciences. In: K. Landsman & E. van Wolde (red.), *The Challenge of Chance, The Frontiers Collection*. Springer, 247-266.
- Werkgroep Plan Erkenning Gelders Kleverlands (2022). *Het Kleverlands in Gelderland. Een dialect tussen wal en schip*. Eigen uitgave.